

mid-Alellah, Ya'küb'u Horasan'ı ilhak etmesinden dolayı kınadı. Ya'küb, Fars bölgesini idaresi altına alma arzusundan vazgeçmiyordu. Bu maksatla Fars'a doğru hareket ederek Vali Muhammed b. Vâsıl'ı mağlûp etti (Zilkade 261 / Ağustos 875), böylece Fars bölgesi de onun idaresi altına girdi. Halife Mu'temid-Alellah, Ya'küb'un daha fazla ilerlemesini önlemek için bazı yerlerin yönetimini ona verdi, ayrıca kendisini Bağdat sâhib-i şurtalığına tayin etti. Ancak Ya'küb Bağdat'a doğru ilerleyerek Vâsır'ı da ele geçirdi. Halife ile kardeşi Muvaffak onu geri döndürmeye çalıştırsa da başarılı olamadılar. Bağdat ile Medâin arasında Dicle nehri kıyısında Deyrülâkül denilen yerde meydana gelen savaş Abbâsî ordusunun zaferiyle sonuçlanınca (9 Receb 262 / 8 Nisan 876) Ya'küb Hûzistan'a çekilmek zorunda kaldı. Bu yenilginin intikamını almak için yeni bir ordu hazırlamaya başladıysa da bu sırada hastalandı ve on altı gün sonra vefat etti (14 Şevval 265 / 9 Haziran 879). Çocuğu olmadığından yerine veliaht tayin ettiği kardeşi Amr b. Leys geçti. Dindar, cesur, disiplinli, âdil, dürüst, akıllı ve ileri görüşlü bir hükümdar olduğu kaydedilen Ya'küb b. Leys bütün konularda kendisi karar verir, idarî işlere kimseyi karıştırmazdı. İmar faaliyetleriyle de ilgilenmiş, çok sayıda mescid ve bina yaptırmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), bk. İndeks; Hamza el-İsfahânî, *Târîhu sinî mülûki'l-arz ve'l-enbiyâ*, Beyrut 1961, s. 176-177; Gerdîzî, *Zeynû'l-aşbâr* (nşr. Abdülhay Habîbî), Tahran 1347 hş., s. 139, 142; *Târîh-i Sistan* (nşr. Bahâr), Tahran, ts., s. 192-194, 197-200, 204-209, 213-218, 222-228, 232-233; Yâkût, *Mu'cemû'l-büldân* (Cündî), IV, 379; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 185, 191-195, 247, 276-277, 288, 290-292, 310, 325-326; a.e. (trc. Ahmed Ağırakça), İstanbul 1986, VII, 60, 156, 162-164, 206-207, 241-243, 258, 271; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsiri* (nşr. Abdülhay Habîbî), Kandeher 1328 hş., I, 236; İbn Hallikân, *Veşeyât*, VI, 402-421; V. V. Barthold, *Turkestan down to the Mongol Invasion*, London 1928, s. 216, 228; a.e.: *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (trc. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990, s. 276, 278; a.m.f., "Saffâriiler Tarihi Hakkında" (trc. M. Altay Köymen), *TTK Belleter*, VII/26 (1943), s. 338-339; Abdülhüseyn Zerrinküb, *Târîh-i İrân Ba'd ez İslâm*, Tahran 1965, s. 624-628, 630-632, 634, 636-638, 641-643; Abbas İkbâl-i Âştîyânî, *Târîh-i Mufaşşal-ı İrân* (nşr. M. Debîr-i Siyâki), Tahran 1346 hş., s. 190-195, 197-198; C. E. Bosworth, "The Tahirids and Saffarids", *CHIr.*, IV, 110-113, 115, 121; a.m.f., *The History of the Saffarids of Sistan and the Maliks of Nimruz (247/861 to 949/1542-3)*, Costa Mesa 1994, s. 67-180; a.m.f., "Ya'küb b. al-Layth", *El²* (İng.), XI, 254-255; İbrâhim Bâstânî Bârzî, *Ya'küb b. el-Leys es-Saffâr* (trc. M. Fethî Yûsuf er-Reyyis), Kahire, ts. (Dârü'r-râidi'l-Arabî); Erdoğan Merçil, "Tahirîler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*,

İstanbul 1987, V, 401-406; a.m.f., "Saffarîler", a.e., V, 417-430; M. Forstner, "Ya'qûb b. al-Layth und der Zunbil", *ZDMG*, CXX (1970), s. 69-83; D. G. Tor, "Historical Representations of Ya'küb b. al-Layth: A Reappraisal", *JRAS*, series 3, XII/3 (2002), s. 247-275.

ERDOĞAN MERÇİL

SAFFÂRİLER

(الصَفَّارِيُون)

Doğu İrân'da
Sistan bölgesinde hüküm süren
bir İslâm hânedanı
(861-1003).

Hânedanın kurucusu Ya'küb b. Leys es-Saffâr, 247'de (861) Sistan'a hâkim olduktan sonra doğuya doğru ilerleyerek hâkimiyet sahasını Gazne, Gerdiz ve Kabûl-Bâmiyân bölgesine kadar genişletti. Abbâsî Devleti'nin Kirman, Fars, Hûzistan ve Horasan'daki temsilcileriyle savaştı, Nişâbur'u istilâ edip Tahirîler'in buradaki idaresine son verdi (Şevval 259 / Ağustos 873). Bağdat'a 50 millik mesafedeki Deyrülâkül'da Abbâsî kuvvetlerine karşı hayatında ilk defa yenilen Ya'küb (Receb 262 / Nisan 876), bu yenilginin intikamını almak için düzenleyeceği bir seferin hazırlıkları içindeyken öldü (14 Şevval 265 / 9 Haziran 879).

Ya'küb yerine kardeşi Amr'ın geçmesini vasiyet etti. Küçük kardeşi Ali'nin kabul etmemesine rağmen ordudan biat alarak hânedanın başına geçen Amr (265/879) emirliğinin hemen başında Abbâsî Halifesi Mu'temid-Alellah'a itaatini bildirdi. Halife bundan memnun olup kendisine bazı vilâyetlerin idaresiyle Bağdat sâhib-i şurtalığını verdi. Ayrıca Haremeyn'de bir temsilci bulundurmasına müsaade etti (266/879-80). Buna karşılık Amr her yıl Bağdat'a 20 milyon dirhem gönderecekti. Amr'ın tahta geçmesiyle daha önce Ya'küb'dan korkarak sinmiş olanlar isyan hazırlığına başladılar. Bunlardan Ahmed b. Abdullah el-Hucistânî, Tahirîler'in hizmetindeyken Ya'küb Nişâbur'u ele geçirdiği sırada onun hizmetine girmiş, daha sonra tekrar Tahirîler'in safında yer almıştı. Onunla hesaplaşmak için Nişâbur'a hareket eden Amr, Hucistânî ile giriştiği savaşta kardeşi Ali'nin çekimser kalması yüzünden mağlûp oldu (6 Zilhicce 266 / 18 Temmuz 880). Bir yıla yakın bir süre Taberistan ve Horasan'da çevreye akınlar yapan Hucistânî, Nişâbur'da kendi adına hutbe okutarak bağımsızlığını ilân ettiyse de gulâmlarından ikisi tarafından öldürüldü (268/882).

Amr, Fars Valisi Muhammed b. Leys'in halifeye yıllık haracı göndermemesi yüz-

rine kıymetli hediyelerle birlikte 4 milyon dirhem haracı Bağdat'a gönderdi. Halifenin kardeşi ve nâibi Muvaffak, Amr'ın bu hareketinden memnun kalarak onun emirliğini yeniden onayladı (270/883). Ancak şikâyet üzerine ertesi yıl emirlikten azledip yerine Muhammed b. Tâhir tayin edildi. Bu olayın ardından Amr ile Abbâsî kuvvetleri arasında çatışmalar sürerken Tolunoğulları'ndan Humâreveyh'in isyanı Muvaffak'ı Amr ile barış yapmaya zorladı. Kirman, Fars ve Horasan 10 milyon dirhem karşılığında Amr'a iktâ edildi (7 Safer 275 / 21 Haziran 888). Ayrıca Muvaffak, Amr'ın adının hutbede halifeye beraber anılmasını emretti. Bir süre sonra Muvaffak'ın Amr'ın ismini hutbeden çıkarması yeni bir savaşa sebep oldu. Amr, Abbâsî ordusunu yenilgiye uğratarak Şiraz'a girdi (1 Muharrem 277 / 25 Nisan 890). Mu'tazid-Bilâh halife olunca Amr'ı Horasan valisi tayin edip adının tekrar hutbelerde zikredilmesini emretti (279/892). Amr halifenin emriyle çıktığı seferde âsi Râfi' b. Herseme'yi mağlûp etti. Râfi'in bertaraf edilmesi Amr'ın halife nezdindeki itibarını artırdı ve Horasan'ın Ceyhun nehrine kadar olan kısmı tamamen onun hâkimiyetine verildi. İrân'da hâkimiyetini kuvvetlendiren Amr b. Leys, Mâverâünnehir'in yönetiminin de kendisine verilmesini istemektedir. Bunun üzerine halife Mâverâünnehir valisi ve Sâmanî Emîri İsmâil b. Ahmed'i azledip yerine Amr'ı tayin etti (23 Muharrem 285 / 19 Şubat 898). Bu durum Saffâriiler ile Sâmanîiler arasında savaşa yol açtı. İsmâil b. Ahmed, Amr'ı Belh yakınlarında mağlûp ve esir etti (15 Rebûlâhîr 287 / 19 Nisan 900).

Amr'ın esir düşmesinin ardından Horasan'a Sâmanîiler hâkim oldu. Bu dönemde Saffâri kumandanları Amr'ın torunlarından Tâhir b. Muhammed b. Amr'a biat ettiler (17 Cemâziyelevvel 287 / 20 Mayıs 900). Ancak Tâhir'in amcalarından Leys b. Ali b. Leys de Saffâri hânedanının başına geçmek istiyordu. Tâhir ve kardeşi Ya'küb dedeleri Amr b. Leys için Sâmanîiler tarafından istenilen fidyeyi ödemediler. Amr Bağdat'a gönderildi ve orada öldürüldü (289/902). Müktefi-Billâh, Tâhir'in müracaatı üzerine aynı yıl Fars bölgesini ona verdi. Fars'taki bütün işlerin yönetimini Türk gulâmlarından Sebûkerî'ye (Sübkerî) bırakıp vaktini eğlence ve avla geçiren Tâhir'in israfı yüzünden zengin Saffârî hazinesi boşaldı; öte yandan vergi toplanamaz oldu. Bu durum Sistan'da büyük karışıklıklara yol açtı. Sonuçta Leys b. Ali Sistan'a hâkim oldu. Sistan'ı terketmek

zorunda kalan Tâhir ve kardeşi Ya'küb, Sebükî tarafından yakalanarak Bağdat'a halifenin yanına gönderildi (296/909). Leys b. Ali de Fars'a hâkim olmak ve Sebükî'yi ele geçirmek arzusunda idi. Ancak bu arzusu onun sonunu hazırladı. Sebükî'nin halifeden yardım istemesi üzerine Münis el-Muzaffer kumandasındaki Abbâsî ordusu Leys'in ordusunu yenilgiye uğrattı (Muharrem 297 / Ekim 909). Leys, kardeşi Muhammed ve oğlu İsmâil ile birlikte yakalanıp Bağdat'a gönderildi ve fil üzerinde doluşturularak teşhir edildi (İbn Hallikân, IV, 432).

Leys'in yerine Saffârî hânedanının başına kardeşi Muhammed b. Ali geçti. Bu sırada Sâmânîler Horasan'a hâkim olmuş, Sebükî, Abbâsîler'e itaat arzettiği için Kirman ve Fars bölgeleri Saffârîler'in elinden çıkmış, Halife Muktedir-Billâh, Sistan'ın idaresini Sâmânî Emîri Ahmed b. İsmâil'e bırakmış ve ondan Saffârî hânedanına son vermesini istemişti. Emîr Ahmed hemen bir Sâmânî ordusunu Sistan'a gönderdi. Zerenc, Sâmânî ordusu tarafından ele geçirildi. Önce Muhammed, sonra da bu şehre kısa bir süre sahip olan Muaddel tutuklanarak Bağdat'a gönderildi. Böylece Saffârîler'in Leysiler denilen kolu sona erdi (Receb 298 / Mart 911).

Sistan'ın Sâmânîler'in idaresine girmesinin ardından bölgede çıkan isyanlar sırasında Amr b. Leys'in torunlarından Ebû Hafs Amr kısa bir süre için tahta geçirildi (300/912-13). Fakat yönetim mahallî kumandanların elinde idi. Daha sonra Zerenc'deki ayyârlar, babası Amr b. Leys'in kızından torunu ile evli olan Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Halef'i 311 (923) yılında iktidara getirdiler. Böylece Ebû Ca'fer Ahmed tarafından Sistan'da Saffârîler'in Halefîler olarak adlandırılan ikinci kolu kurulmuş oldu.

Ebû Ca'fer Ahmed, emirliğinin ilk yıllarını doğu eyaletlerindeki âsileri itaat altına almakla geçirdi, daha sonra hâkimiyet alanını Büst ve Ruhac'a kadar genişletti. Muktedir-Billâh'ın bir ara halifelikten vazgeçmek zorunda kalması (317/929) Ebû Ca'fer'i Kirman'da Saffârî hâkimiyetini yeniden sağlamak için cesaretlendirdi. Hatta bölgeden 1 milyon dirhem vergi toplandı. Ebû Ca'fer, Büst'teki Türkler ile savaşmak için harekete geçerek bu şehri iki ay boyunca kuşattı. Ebû Ca'fer'in Büst'teki temsilcisine karşı mücadele eden Karategin ve arkadaşları da ona itaat ettiler. Yaklaşık kırk yıl hüküm süren Ebû Ca'fer, Rebülevvel 352'de (Nisan 963) gulâmla-

rından biri tarafından içki meclisinde öldürüldü; yerine oğlu Ebû Ahmed Halef es-Saffâr geçti. Halef, Gazneli Mahmud'un amcası Buğracuk'un idaresindeki Büşenc ve Kuhistan'a hâkim oldu. Oğlu Tâhir de Buğracuk'u tuzağa düşürerek öldürdü. Sultan Mahmud bu olay üzerine Sistan'a bir sefer düzenledi. Halef'in 100.000 dinar ödemeyi ve hutbeyi Sultan Mahmud adına okutmayı kabul etmesi şartıyla barış sağlandı (390/1000). Halef'in oğlu Tâhir'i öldürmesiyle gelişen olaylar yüzünden bir süre sonra tekrar Sistan'a yürüyen Sultan Mahmud onu ele geçirdi, hayatını bağışlayıp arzusu üzerine Cüzcân'a gönderdi. Böylece Saffârîler hânedanı sona erdi (393/1003). Sultan Mahmud'un arasının açık olduğu Karahanlı Nasr b. Ali ile mektuplaştığı öğrenilince Gerdiz Kalesi'ne gönderilen Halef (397/1007) ölümüne (Receb 399 / Mart 1009) kadar orada yaşadı. V. (XI.) yüzyılda Selçuklular zamanında Sistan'da ortaya çıkan ve kaynaklarda Nimrûz melikleri olarak adlandırılan kolun Saffârîler ile bağlantısı tesbit edilememiştir.

Hânedanın kurucuları Ya'küb ve Amr kültür ve sanata büyük önem vermişlerdir. Özellikle Amr, Şiraz'da bugün Mescid-i Câmi' adıyla anılan bir ulucamiden başka birçok cami, ribât, köprü, saray, çarşı, su kanalları ve çölde işaret taşları yaptırmış, Tâhir hazineleri yeni saraylar kurmak için harcamıştır. Diğer Saffârî emirleri de IV. (X.) yüzyıl coğrafyacıları tarafından zikredilen birçok köprü ve yapı inşa ettirmişlerdir. Saffârîler yeni Fars edebiyatının oluşmasında da önemli rol oynamışlardır. Tâhirîler'in ortadan kalkmasından sonra birçok şair Ya'küb'un himayesine girmiş, şair İbrâhim el-Mugaisî de Saffârîler'in himayesine mazhar olmuş ve sarayda kâtip olarak görev yapmıştır. Şöhreti Sistan sınırlarını aşan Emîr Ebû Ca'fer Ahmed'in çevresinde birçok âlim ve şair vardı. Bunlardan biri filozof ve mantık âlimi Ebû Süleyman es-Sicistânî'dir. Şair Rûdeki bir şiirle onu övmüş ve kendisine 10.000 dinar ihsan edilmiştir. Ebû Ca'fer'in oğlu Halef es-Saffâr da âlim ve şairleri himaye ederdi. Bediüzzaman el-Hemedânî, Ebû'l-Feth Ali b. Muhammed el-Büstî ve Ebû Mansûr es-Seâlibî onu öven şairler arasında yer alır. Halef'in ulemâya büyük meblağlar ödeyerek 100 ciltlik bir tefsir hazırlattığı rivayet edilir. Ebû Sâlik-i Gurgânî, Firûz-i Meşrikî, Bessâm-i Kürd-i Hâricî, Muhammed b. Muhallid-i Sigezî ve Muhammed b. Vasîf-i Sigezî de Saffârîler dönemi şairlerindedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ya'kübî, *Târîh*, II, 495, 504; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), bk. İndeks; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Abdülhamîd), IV, 200-205; Gerdîzî, *Zeynû'l-ahbâr* (nşr. Abdülhay Habîbî), Tahran 1347 hş., s. 142-145; *Târîh-i Sîstân* (nşr. Bahâr), Tahran 1314 hş., s. 235-244, 247-260, 262, 268, 273-279, 285, 287-290; İbn İsfendiyâr, *Târîh-i Taberistân: An Abridged Translation of the History of Tabaristân* (trc. E. G. Browne), Leiden-London 1905, s. 192-193; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 296-300, 326, 332, 370-371, 414, 416, 434, 457-459, 483, 500, 502, 509, 528, 546; a.e. (trc. Ahmed Ağırakça), İstanbul 1986, VII, 246-249, 272, 277, 310-311, 347, 349, 363, 382-383, 401, 404, 417-418, 430, 440, 456; İbn Hallikân, *Vefeyât*, VI, 402-432; V. V. Barthold, *Turkestan down to the Mongol Invasion*, London 1928, s. 219-221, 224-225; a.e.: *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Durusun Yıldız), Ankara 1990, s. 279-282, 286-287; a.m.f., "Saffârîler Tarihi Hakkında" (trc. Mehmet Altay Köymen), *TTK Belleten*, VII/26 (1943), s. 319-340; Abdülhüseyn Zerrinküb, *Târîh-i İrân Ba'd ez İslâm*, Tahran 1965, s. 643-648, 654-657; Abbas İkbâl-i Âştîyânî, *Târîh-i Mufasssal-ı İrân* (nşr. M. Debîr-i Siyâkî), Tahran 1346 hş., s. 200-207, 209, 211-213; C. E. Bosworth, "The Tahirids and Saffarids", *CHIR*, IV, 116-117, 119-123, 126, 128-130, 132, 134; a.m.f., *The History of the Saffarids of Sistan and the Maliks of Nimruz (247/861 to 949/1542-3)*, Costa Mesa 1994, s. 181-339; a.m.f., "Şaffârîds", *EI²* (İng.), VIII, 795-798; Erdoğan Merçil, "Saffârîler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1987, V, 417-449; a.m.f., "Simcuriler I: Simcur ed-Devâtî", *TD*, sy. 32 (1979), s. 73-76; Saim Yılmaz, *Mu'tazid ve Müktefî Döneminde Abbâsiler*, İstanbul 2006, s. 96-143; T. W. Haig, "Saffârîler", *İA*, X, 59-60; Abdülkerim Özyayın, "Amr b. Leys", *DİA*, III, 86-87; Recep Uslu, "Halef es-Saffâr", a.e., XV, 238-239.

ERDOĞAN MERÇİL

SÂFFÂT SÜRESİ

(سورة الصافات)

Kur'an-ı Kerim'in
otuz yedinci sûresi.

Mekke döneminde muhtemelen En'âm sûresinden sonra nâzil olmuştur. Adını ilk âyetin başındaki "ve's-sâffât"tan (saf saf dizilenler) almıştır. Yüz seksen iki âyet olup fâsilası ilk on bir âyette "ا، ب، د، ق" diğçerlerinde "م، ن" harfleridir. Sâffât sûresinde Kur'an'da en çok tekrar edilen iki iman esasına vurgu yapıldığı görülmektedir. Bunlardan biri tevhid ilkesi, diğçeri sorumluluk bilincinin oluşmasını sağlayan âhîret inancıdır. Sürede insan türünün ilk döneminden itibaren başlayıp Hz. Nüh devrinde belirginlik kazanan hak-bâtıl mücadelesinin bazı safhalarına değinilmekte ve karşılaştığı güçlükler sebebiyle son pey-